

תמצית הערכים

להלן תמצית ביאורי הערכים שיתבארו בעז"ה בספר, לְמַעַן יְרוּץ הַקּוֹרֵא בו, וידע את אשר לפניו, בבחינת 'מעט המחזיק את המרובה'.

גן עדן

ברמזים שאחר המעשה רמז רבי נחמן כי הגן שבמעשה בבן מלך ובן שפחה הוא גן עדן. הסיפור עוסק אפוא בתיקון הבא לידי ביטוי ביכולת של בן המלך להחזיר את עצמו, וכן את יתר האנשים, בחזרה אל הגן. שתי הבחינות שנבחן בן המלך מקבילות לשני תחומים מתורת הסוד – מעשה בראשית ומעשה מרכבה. הגן והיער מבטאים אותו עניין, אלא שהם מבטאים שלב שונה בתהליך שעובר על בן המלך: מתיקון פרטי-אישי, וממילא פנימי-נפשי, לתיקון כללי של המדינה, וממילא גם ממשי יותר. התורה בכלל, ובפרט תורת הסוד – 'חכמה עלאה' – מוסברת בליקוטי מוהר"ן ככניסה אל הגן. הנכנס אל הגן הוא הצדיק, הנקרא 'גנא דגינתא', ולכן המתקרבים אל הצדיק יכולים לטעום טעם גן עדן. לאחר התבוננות על הופעותיו של הגן גם במעשהו של הקבצן החירש, הראנו כי הצדיק, שהוא בעל הגן, נקרא בליקוטי מוהר"ן גם 'בעל השדה'. על פי המסורת בברסלב רבי נחמן עצמו הגיע למדרגת 'בעל השדה'. בסוף הפרק הרחבנו בביאור סיפור זה ומקבילותיו לחטא אדם הראשון וגירושו מגן עדן. לאור ההקבלה לסיפור גן עדן, ולאור תורות שונות של רבי נחמן, נתבארה משמעות הקלוקל של הטעם, המראה והריח, ודרך תיקונם.

דמעות

בת המלך בוכה וכותבת בדמעות מכתב למשנה למלך (מעשה בבת מלך שאבדה), והמלכה בוכה עד כדי כך שיש סביבה ים של דם (מעשה בבעל תפילה). מליקוטי מוהר"ן אפשר ללמוד כי הדמעות הן תוצאה של הפער בין העולם כפי שהוא עכשיו, על השקר והרע שבו, לבין העולם השלם והאחדותי. רבי נחמן לימד שלפני אמירת תורה יש לבכות בדמעות, ורק לאחר מכן דברי התורה אכן מכוונים באופן שלא יקבל מהם מי שאינו ראוי. הכמיהה לביטול השקר והרוע בעולם, שבאה לידי ביטוי בבכי, יכולה לבאר את השורש החיובי במדינת הרוצחים, השואפים לכיליון, ואת העובדה שהמליכו עליהם את המלכה. הבכי קודם אמירת תורה מתקשר לדברי רבי נחמן שיש להתפלל קודם אמירת תורה, כדי שדברי התורה יהיו 'כגחלי אש', קרי – שתהיה בהם חיות פנימית. מטעם זה הורה רבי נחמן שיש לשמוע את התורה שמיעה בלתי אמצעית, ולכל הפחות לצייר ולדמייין את דמות האומר.

על פי זה נתבאר כי הדמעות שבמטפחתה של בת המלך מבטאות את החיות הפנימית הגנוזה באותיות. בסיום הפרק העלנו השערה כי המטפחת יכולה לרמוז בייחוד לסיפורי מעשיות, שכן הם ניתנו למשנה למלך כדי לעוררו משינה של שבעים שנה.

הכיסא מהמלך שהיה

בפרק זה עסקנו בכיסא, המופיע בסוף מעשה בבן מלך ובן שפחה, על שלל מרכיביו. תיקונו של הכיסא על ידי בן המלך הביא לשמיעה של ניגון, שהוא ביטוי לגאולה. גאולה כללית של הממלכה וגאולת בן המלך עצמו, שחזר בעקבות כך לייעודו ולמלכותו. רבי נחמן ביאר ברמזי המעשה שהניגון של החיות ביער קשור לניגון של חיות הכיסא, ושני הניגונים רומזים לתיקון השכינה וספירת המלכות. שורש דברי רבי נחמן על שירת הפרות ואף מטבעות הלשון שבהם השתמש נמצאים בדרשות חז"ל ובעיקר במאמרי הזוהר. הלבנה, שהיא השכינה, מקבלת הארה חדשה מהקב"ה, והארה חדשה זו היא המלבוש החדש שהוכן ללבנה. הכיסא הוא ארון ה', ומכאן שגם שאר הפרטים הרבים במעשה רומזים למבנה בית המקדש ולכליו. הכיסא רומז למעשה מרכבה שבספרי ישעיהו ויחזקאל, ומבחנו של בן המלך הוא בעצם בשאלה האם הוא ראוי לעסוק בתורה פנימית זו, והאם הוא יכול לתקן את העולם בעזרתה. דברי רבי נחמן בתורה 'תקעו ממשלה', על נשמות ישראל החצובות מתחת כיסא הכבוד, נקשרו להרמת השושנה הנפולה, ובלשון המקובלים – 'לאוקמי שכינתא מעפרא'. אף התורה 'תקעו תוכחה' נאמרה בראש השנה, ויש לקשרה עם הדרך שבה מתקן בן המלך את הכיסא. רבי נחמן מלמד כי אין צורך בביטול של דברים או בהבאת דבר שלא היה, אלא רק בכיוון ובסידור של הדברים שכבר נמצאים. זאת דרך המוכיח, שלא מוסיף אצל שומעיו 'ריח רע' בהצביעו על מעשיהם הרעים, אלא מוצא את השורש הטוב שיש בכל דבר, ומכוון את שומעיו כיצד להשתמש בהם באופן הראוי.

הלב של העולם

מעבר להבנת מהותו של משל הלב והמעייין, התמקדנו בפרק זה בשאלה האם תיאורו של רבי נחמן הוא תיאור רוחני-קבלי, או שיש לדברים גם משמעות לעבודת ה' הפרטית והממשית של תלמידיו. בשלב ראשון הקבלנו בין 'הלב של העולם' המופיע בסיפורי מעשיות, לבין 'הלב העליון' ו'הלב של מעלה' המופיעים בתורות שונות בליקוטי מוהר"ן. כל לימוד התורה נמשך מאותו לב עליון, ועל כן הדגיש רבי נחמן את ההכרח להקדים ללימוד תפילה וכיסופים. זאת ועוד, הכיסופים עצמם הם חלק מהלימוד עצמו. ברמזים שאחר המעשה מתקשר הלב עם דמותו של דוד המלך, אולם אין כוונת

רבי נחמן רק לדמות ההיסטורית אלא לספירת המלכות, הנקראת גם 'שכינה' או 'כנסת ישראל'. כבר מתוך התורות שעלו בשלב זה הראנו כי רבי נחמן נתן משמעות מאוד מעשית לתיאורים הקבליים, הן בחשיבות התפילה קודם הלימוד והן בכיסופים העומדים בתשתיתו. השמחה לדידו של רבי נחמן איננה רק מצווה אישית, אלא היא הנותנת כוח לשכינה 'לעלות מן הקליפות'. האדם שהגיע למדרגה 'שיש לו לב', הופך להיות בעצמו מעין מקור חיים לכל העולם. לבו של האדם, שבא לידי ביטוי בתפילה, הוא גילוי א-לוהי, המקביל למדרגת 'רוח הקודש'.

אחת התורות היסודיות והעמוקות של רבי נחמן בליקוטי מוהר"ן היא תורה מט. בתורה זו מפרש רבי נחמן את תורת הצמצום של האר"י, שלא נשארת ברובד הקבלי אלא נותנת לדברים משמעות אישית ומעשית. כשם שה' צמצם עצמו כדי לתת מקום לעולם, מלמד רבי נחמן שהאדם צריך לצמצם את ההתלהבות שלו. המשמעות של הדברים קשורה קשר ישיר למשל הלב והמעין. רבי נחמן מסביר שבתוך לבו של יהודי יש התלהבות אין סופית, ו'אין סוף ואין תכלית לתשוקתו'. התלהבות זו לא יכולה לתת ביטוי לתכלית של הלב, להיות 'הצייר של המידות'. הלב כוסף לאין סוף, ובמשל – למעין שהוא למעלה מהזמן, אך אם הוא רוצה להביא את כיסופיו לכדי מימוש הוא יתבטל. התוצאה תהיה שהוא לא יקיים את ייעודו להיות הלב של העולם, קרי – לְחיות את העולם. מרכזיותו של הלב באה לידי ביטוי בשמה של החסידות – חסידות ברסלב, וכפי שרבי נחמן עצמו ביאר, יש כאן רמז ל'לב בשר'. הדברים מתקשרים גם להדרכה העיקרית של רבי נחמן לחסידיו – ההתבודדות. רבי נחמן הורה לדבר בזמן ההתבודדות בשפה היוצאת מהלב, גם אם היא אינה לשון הקודש, ולומר כל דבר היוצא מן הלב, ובאופן אישי. גם כאן אנו רואים שהעיקר לטעמו הוא הכיסופים עצמם, תוך שהוא מבטא את ציפייתו מהחסידים בצורה נוקבת "שישאגו לשם יתברך לילות שלמים כחיות ביער". לאור כך התבאר כי בדבריו בתורה מט אין בכוונת רב נחמן לצמצום מתמיד של ההתלהבות, אלא לתנועה מתמדת של התלהבות, וצמצומה על ידי הבאתה לידי ביטוי בתוך גבולות המציאות, כדבריו ביחס למושגי 'רצוא ושוב'.

הנשר הגדול

מסיפורו של הקבצן הראשון עולה זיקה עמוקה בין הקבצן לדמותו של הנשר הגדול – "כי אתה כמותי". לנשר היה תפקיד מרכזי בהוצאת האנשים מהמגדל, שאליו הגיעו לאחר שספינותיהם נשברו. על פי תורות שונות בליקוטי מוהר"ן הראנו כי הנשר מסמל את מרכיב ההתחדשות המתמדת, שהוא אחד מיסודות תורתו של רבי נחמן. כמו כן הראנו שיסוד זה – ההתחדשות

המתמדת – קשור גם לאישיותו של רבי נחמן בשני פנים - ראייתו את עצמו ומהלך חייו. זאת ועוד, רבי נחמן עצמו רמז לכך שהוא בן דמותו של הקבצן העיוור.

רבי נחמן ראה את תורתו כתורה חדשה, והשווה עצמו לרבי שמעון בר יוחאי, להארי"י ולבעש"ט, שאף הם – לפי דבריו – לימדו דברים חדשים ולא רק פירשו וביארו דברי קודמיהם. לאורך כל ימי חייו לא שקט רבי נחמן על שמריו, ושאף תמיד להגיע למדרגות חדשות. מה שאפשר לו את ההתחדשות הזאת הוא הנכונות להיות שוב ושוב במצב של חוסר ידיעה, של השתוקקות להתחדשות. מצב זה מקביל לדבריו של הנשר בסיפור המעשה: "וַיַּעֲדֵן לֹא הִתְחַלְּתָּ לְחַיּוֹת כָּלְלִי".

משמעותו של הנשר הגדול קשורה קשר ממוקד עוד יותר - יכולתו של צדיק להחיות מתים, וכפי שיוסבר בפרק בהרחבה – היא מקבילה ליכולת לתקן נשמות של מתים. הנשר הוציא את האנשים מהגדל, הלא הוא גן עדן, והחזירם אל הספינות, תוך שהוא עצמו מפרש שהכוונה היא חזרה אל הגוף, דימוי המופיע כבר בזוהר.

דברים אלה מתקשרים לחייו של רבי נחמן, בעיקר בשנותיו האחרונות. בשנים אלה הוא אמר שוב ושוב לתלמידיו שעיקר עיסוקו כעת הוא בתיקון נשמות מתים. גם בחירתו בעיירה אומן למקום פטירתו קשורה קשר מובהק לעיסוק זה. דבריו של הנשר לקבצן: "אַתָּה בּוֹא עִמִּי", יכולים לרמוז לכך שהוא, בניגוד לדמויות האחרות במעשה, אינו חוזר אל הספינה – הגוף – שכן הגיע למדרגת הנשר הגדול, ומוכרח אפוא להיפטר מהעולם.

חרב

מרכזיותה של החרב בעלילת 'מעשה בבעל תפילה' ניכרת מכך שהיא אפשרות התיקון היחידה של הקשה שבמדינות – מדינת העשירים. בתורה ב מבואר כי החרב היא התפילה. תורה זו נאמרה לאחר חלום או חיזיון שראה אחד מחסידיו הראשונים של רבי נחמן, ר' שמואל אייזיק. הן מהחיזיון והן מהתורה עולה כי החרב היא חרבו של המשיח, הפועל לגאולתו של העולם. העובדה שהחרב היא תפילה מתקשרת למסורת אחרת מאת רבי נחמן, שהמשיח יכבוש את העולם ללא מלחמה. מסורת זו הובלטה בייחוד במגילת סתרים. הראנו כי הפסוקים בפרק לא בישעיהו רומזים בפשטות למפלת אשור, שאכן הייתה ניצחון נסי ללא קרב, ובאה כתוצאה מתפילת חזקיהו. בהמשך לכך קישרנו בין דמותו של חזקיהו לדמותו של המשיח, כפי שמובא אצל חז"ל. לאור תורות שונות בליקוטי מוהר"ן הראנו כי הדרך אל החרב קשורה בעבודה הרוחנית של נתינת צדקה קודם תפילה, שהיא התמודדות עם תאוות הממון.

לחם ומים

'לחם ומים' נזכרים בשני סיפורים. בסיפור 'מעשה בשבעה קבצנים' מדובר במאכל פלא שבעזרתו מצליח הקבצן החירש לתקן את הקלקול הרוחני של מדינה שלמה. לעומת זאת, בסיפור 'מעשה בחכם ותם' נראה שמדובר בלחם ומים כפשוטם, בעוד עיקר הסיפור מתמקד ביחסו של התם אליהם ובדרך שבה הוא אוכל.

אכילת הלחם ושתית המים בארץ ישראל מבטאים תיקון של תאוות האכילה, שהיא אכילה 'לא במסכנות', ללא 'עצבון'. הראנו שהתורה העוסקת בתיקון זה מתמקדת בדמותו של יעקב, ומכאן גם הקשר לדמותו של התם. מאחת משיחותיו של רבי נחמן עולה שתיקון זה קשור גם לתיקון חטא אדם הראשון. לא מדובר, לדידו של רבי נחמן, רק ברובד נפשי של הסתפקות במועט, אלא בהשגה רוחנית, היוצרת חוויה ממשית של עונג. בתורות שונות בליקוטי מוהר"ן לימד רבי נחמן שאפשר להתרפא מלחם, ומתוך כך עלתה גם האפשרות להתענג ממנו בכל מיני התענוגים, כמו מן המן שממנו אכלו ישראל במדבר. אחת החוויות וההשגות הגדולות ביותר בחייו של רבי נחמן עצמו סופרה ב'המעשה מהלחם', שתמציתו קבלת התורה מחדש על ידי רבי נחמן, באמצעות אכילת הלחם. את זיקתו האפשרית של רבי נחמן לקבצן החירש זיהינו גם בלשונו: "היום חייתי חיים טובים".

עיגול

החכם הרחיק את משפחתו מהשפעתו של הקיסר האפיקורוס, והציב סביבם עיגול. ביארנו כי העיגול הוא הדגשת האמונה הפשוטה, בלא להיכנס כלל למשא ומתן של חוכמה, כדי למנוע מהאפיקורסות להשפיע על החסידים, כפי שהרחיב וחינך רבי נחמן במקומות רבים. רק הצדיק, הלא הוא החכם בסיפור, יכול לפתוח את העיגול ולהתעמת עם מלך השדים עימות ישיר. דהיינו, על פי תורה סד, להכניס לתוך עולמו את שאלותיה של האפיקורסות השנייה, ששורשה בחלל הפנוי. ביארנו את הסמליות של העיגול כאמונה בשני אופנים: כביטוי לחברה המעדיפה את האמונה התמימה והפשוטה על פני החוכמה והחקירה, וממילא האפיקורסות לא נוגעת בה כלל. או, שהאמונה נקראת 'מקיף' משום שהיא נוגעת ברובד שהוא למעלה מהשכל, כנגד ספירת הכתר. גם דרך העימות של החכם מול מלך השדים הייתה באמצעות תפילה, שרבי נחמן רואה בה את הביטוי הממשי והחי של האמונה. סיומו של הפרק בהקבלה בין האמונה לבין 'תכלית הידיעה שלא נדע' ומשמעותו, ועל פי זה מתבאר מדוע החכם התמודד בתחילה עם מלך השדים בשתיקה ולאחר מכן בתפילה.

רגליים

על פי רמזי המעשה התבאר כי יש קשר הדוק בין 'מעשה מחיגר' לבין הקבצן ללא רגליים ב'מעשה בשבעה קבצנים', ובשניהם חסרון הרגליים אינו אלא מעלה. בסיפור 'מעשה מחיגר' מבואר כי תיקון הרגליים נעשה על ידי 'אבק רפואה לרגליים'. מתורות אחדות בליקוטי מוהר"ן עולה שרגליים הן ביטוי למדרגות התחתונות והנמוכות. בהקשר החברתי – האנשים הפשוטים, ובהקשר האישי – הממון וכיוצא בו. רבי נחמן אף קישר את הרגליים לנושאים שליליים במהותם, כמו גאווה או דיבור רע. יניקת השדים מרגלי הלבנה נתבארה כיניקת כוחות הרוע מרגלי השכינה, ונתקשרה עם הלשון השגורה בחסידות, ובכלל זה גם בליקוטי מוהר"ן – 'רגליה יורדות מוות'. בליקוטי מוהר"ן הובאו אפשרויות שונות לתיקון הרגליים: ריקוד, חוכמת הנסתר, השלום, מוכיחי הדור והשבת. הריקוד הממשי, שמביא לידי ביטוי את הלב המשפיע על כל קומת האדם, ובכלל זה רגליו, יכול לתקן את המישורים האחרים שהתקשרו למושג 'רגליים' (ובהקשר לכך ראינו אף עדות ביחס לריקודו של רבי נחמן עצמו). דווקא בגלל גבהותה, יש בכוחה של חוכמת הנסתר להגיע ולהשפיע גם על המדרגות התחתונות ביותר. עניין זה מתקשר למוס, המתגלה בסופו של דבר כיתרון. חוסר השייכות למדרגות התחתונות והנמוכות של המציאות, המתקשר עם העוסקים בחכמת הנסתר, מתגלה בסופו של דבר כמעלה, שכן ביכולתם להשפיע דווקא על רבדים אלו. רבי נחמן זיהה את תיקון הרגליים במוכיחי הדור, ביכולתם לדבר דיבור ישיר ורלוונטי גם אל רגלי החברה, כלומר אל האנשים הפשוטים.

שערות של זהב

מתורות רבות בליקוטי מוהר"ן עולה כי השערות הן צמצומים של השכל. הצמצום נדרש כדי לאפשר את המגע בין השכל המרובה של הרב לבין השכל המועט של התלמיד. צמצום זה מכונה גם 'שער', מפני שהוא מאפשר לתלמיד להיכנס אל עומק שכלו של הרב. במקום אחר מבאר רבי נחמן שהשערות מקבילות לכוח המדמה, הנשאר באדם בזמן שמסתלקים ממנו המוחין. אפשר לראות שרובד זה מקביל למספר שבע, ולעולם המידות שמתחת לשכל. חוכמת התינוק, שלא מתגלה בעצמה כיוון שהוא עדיין תינוק ואינו מדבר, מתגלה בצורה מצומצמת בשערות ראשו. תורף הבנת הסמל נעוץ בתיקוני זוהר, שם מבואר שלדוד המלך – או בהקבלה, למשיח – יש שערות של זהב, ובהן שבעה גוונים. מכאן שהתינוק הוא סמל למשיח, חוכמתו היא תורתו של משיח, וממילא שערותיו הן גילויים מצומצמים לתורתו, עוד קודם הגאולה.

בפרק נתבארה זיקתו של רבי נחמן עצמו לדמותו של המשיח, ואף דימויו לתינוק. לאור זאת התבאר כי רבי נחמן סבר שתורתו היא תורת משיח, ולכן התגלותה היא 'אתחלתא דגאולה', וכמשמעות המשל המפורסם בדבר היין ההונגרי. לאור כך נתבארה דרכו המיוחדת של רבי נחמן בתורתו, שכולה 'בחינות', צורת הוראה העוברת מנקודה לנקודה, ומצריכה את הלומד להבין דבר מתוך דבר כדי לעמוד על כוונתו. אלו הן השערות, שהן שערים אל תורת רבי נחמן עצמה.